

AREL ÜNİVERSİTESİ

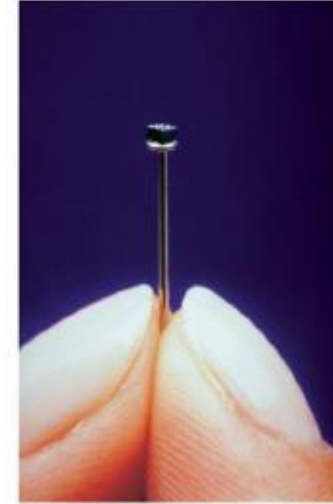
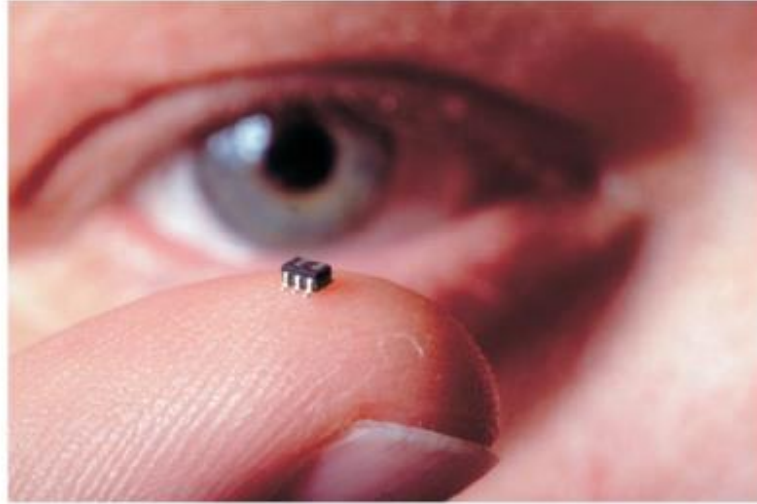
DEVRE ANALİZİ

İŞLEMSEL KUVVETLENDİRİCİLER

DR. GÖRKEM SERBES

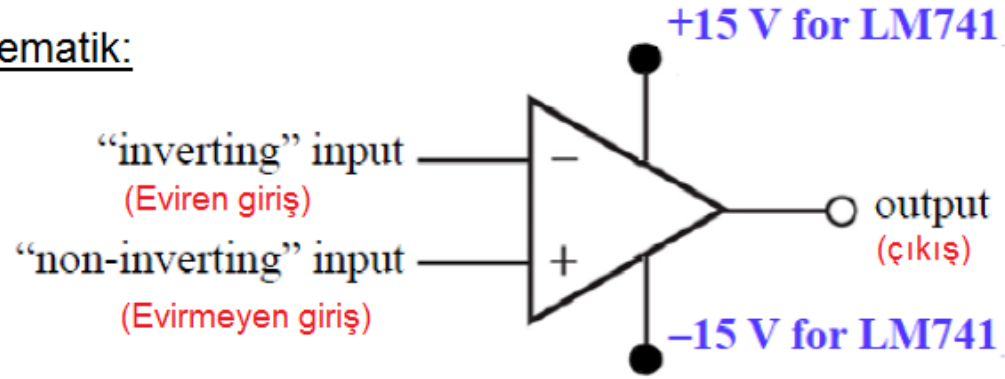
İŞLEMSEL KUVVETLENDİRİCİ

- İşlemsel kuvvetlendirici (Op-Amp); farksal girişi ve tek uçlu çıkışı olan DC kuplajlı, yüksek kazançlı bir elektronik gerilim kuvvetlendiricidir.
- Bir Op-Amp, girişleri arasındaki potansiyel farkın genel anlamda yüzbinlerce katı olan çıkış potansiyeli üretebilir.
- Op-Amp'lar günlük hayatta çok çeşitli elektronik devre uygulamalarında kullanılır.

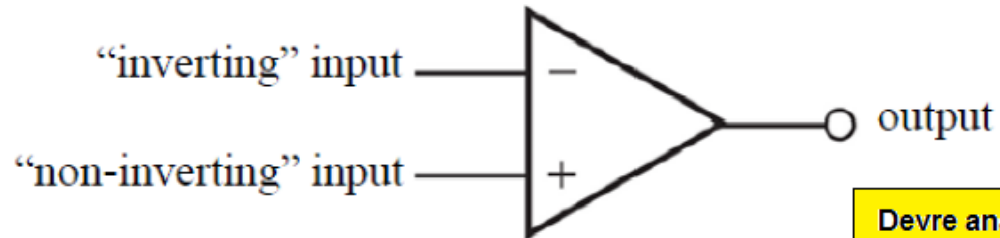
İŞLEMSEL KUVVETLENDİRİCİ

Ful Şematik:

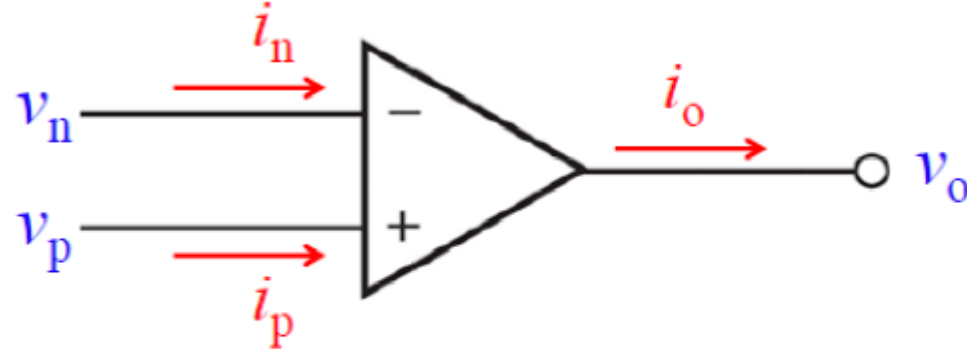
Op-Amp'ın fonksiyonunu yerine getirebilmesi için harici bir güç kaynağına ihtiyacı vardır.

Sadeleştirilmiş Şematik:

Devre analizi için yeterlidir.

İŞLEMSEL KUVVETLENDİRİCİ

$$A_v = \frac{v_o}{v_p - v_n}$$

Op-Amp' ın fonksiyonu:

Harici bir geri besleme ile $v_p - v_n$ gerilim farkını, $A_v > 10^6$ gibi bir kazanç ile kuvvetlendirmektedir.

İdeal Op-Amp Kuralları

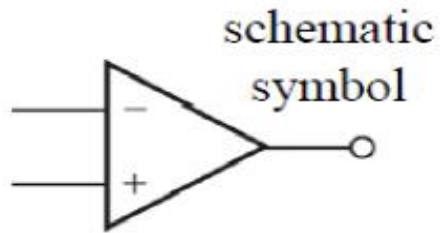
- Herhangi bir giriş terminalinden içeriye hiç akım akmaz
- Giriş terminalleri arasında gerilim farkı yoktur.

$$v_n \approx v_p$$

$$i_n = i_p \approx 0$$

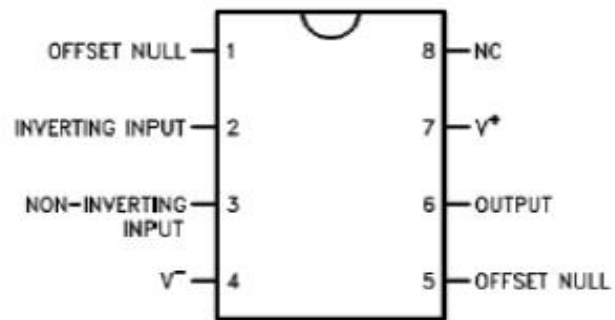
İŞLEMSEL KUVVETLENDİRİCİ

“Op Amp”

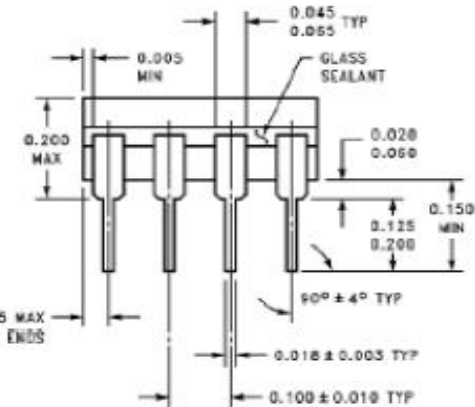
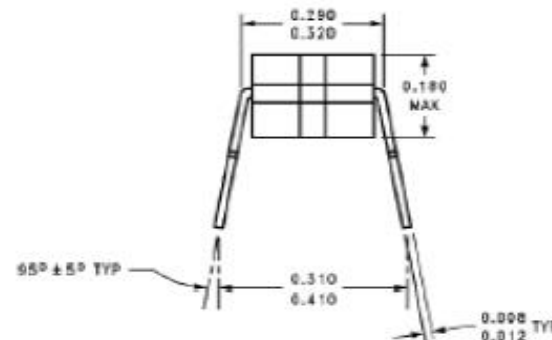
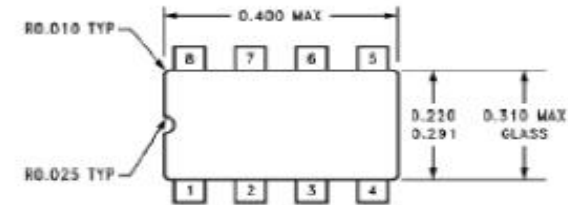

National
Semiconductor
LM741 datasheet

Dual-In-Line or S.O. Package

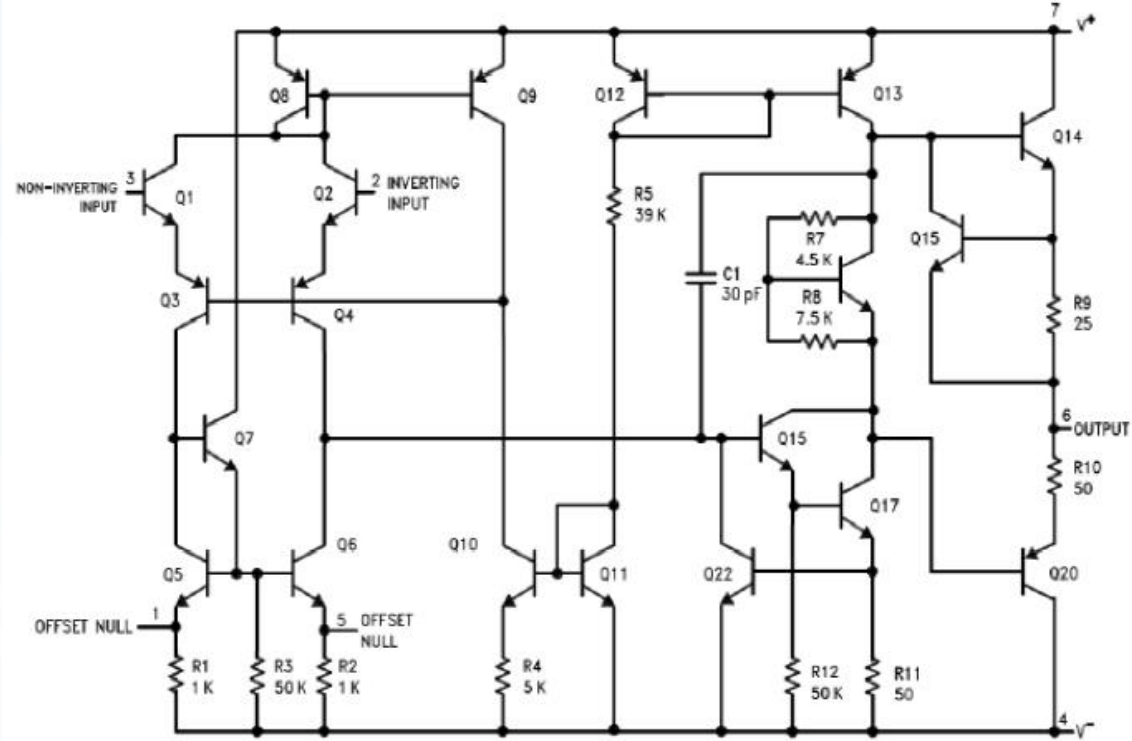

Order Number LM741J, LM741J/883,
LM741CM, LM741CN or LM741EN

Ceramic Dual-In-Line Package (J)
Order Number LM741CJ or LM741J/883

LM741 Entegresinin İç Yapısı

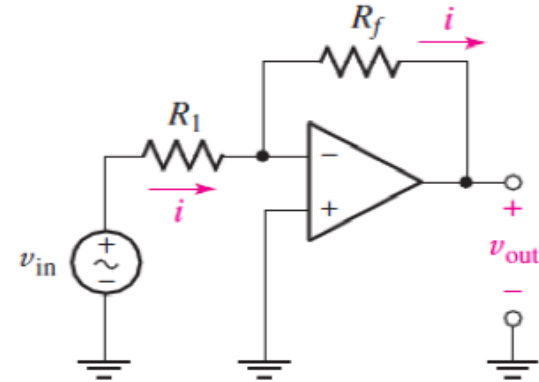
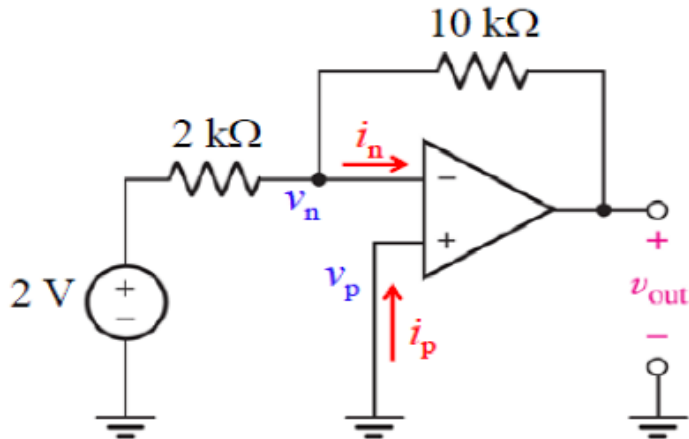
National
Semiconductor
LM741 datasheet

Op-Amp Devresi #1

- $V_{in} = 2V$, $R_f = 10\text{ k}\Omega$ ve $R_1 = 2\text{ k}\Omega$ ise V_{out} gerilimini belirleyin.

$$v_n = v_p$$

$$i_n = i_p = 0$$

$$\text{KCL @ } v_n: \frac{v_{out} - v_n}{10} + \frac{2 - v_n}{2} - i_n = 0$$

$$v_p = 0$$

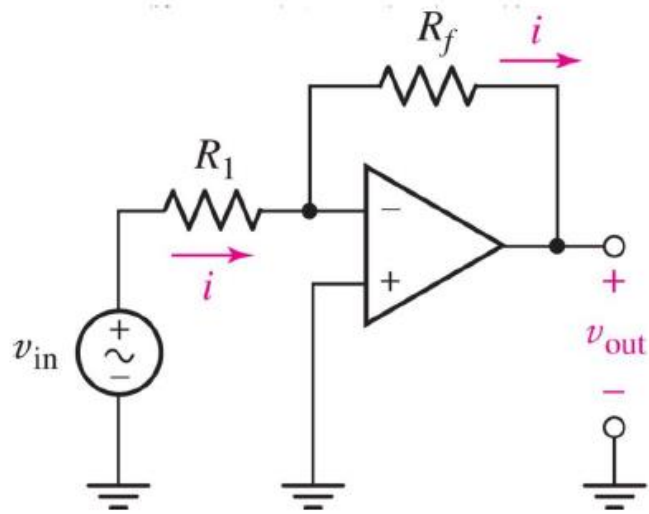
$$v_{out} = -10\text{ V}$$

(Eviren Kuvvetlendirici)

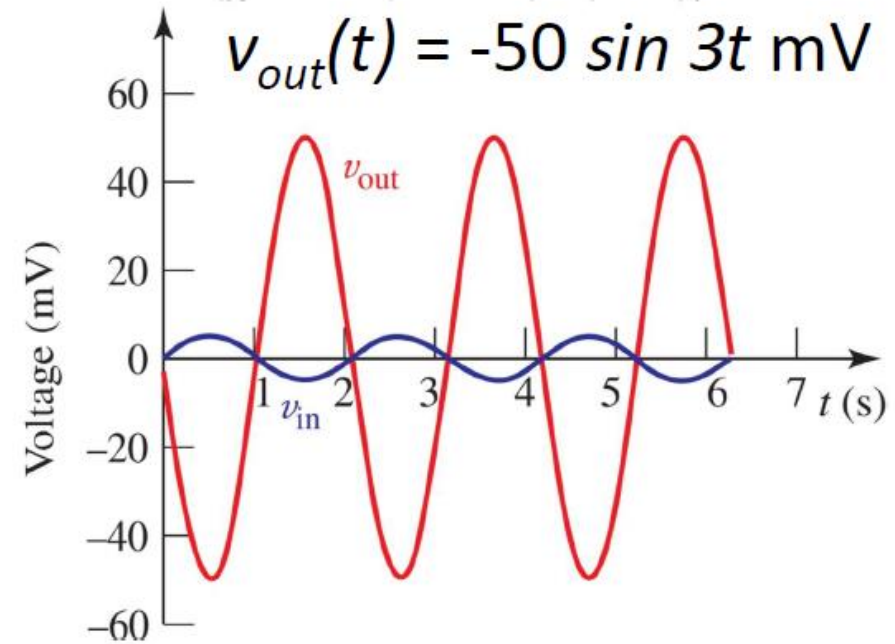

ÖRNEK

- $v_{in}(t) = 5 \sin 3t \text{ mV}$, $R_f = 47 \text{ k}\Omega$, $R_1 = 4.7 \text{ k}\Omega$

$$v_{out} = -\frac{R_f}{R_1} v_{in}$$

Op-Amp Devresi #2

- v_{out} gerilimini v_{in} , R_f ve R_1 cinsinden ifade ediniz.

$$v_n = v_p$$

$$i_n = i_p = 0$$

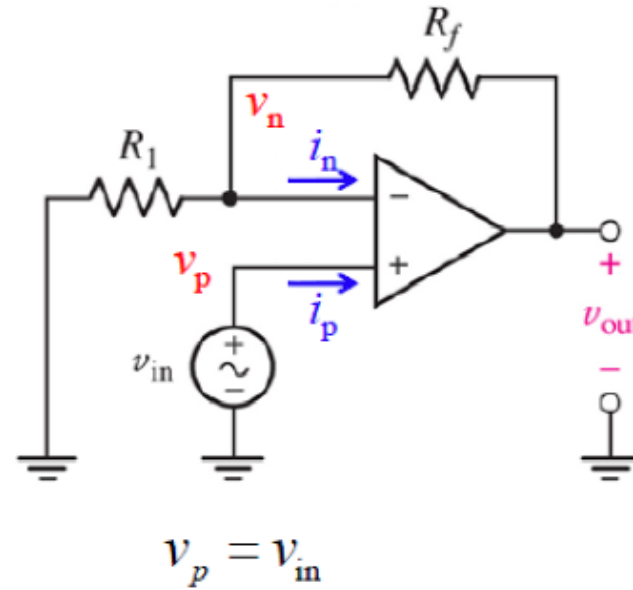
$$v_p = v_{in}$$

$$\frac{-v_{in}}{R_1} + \frac{v_{out} - v_{in}}{R_f} = 0$$

$$\frac{v_{in}}{R_1} + \frac{v_{in}}{R_f} = \frac{v_{out}}{R_f}$$

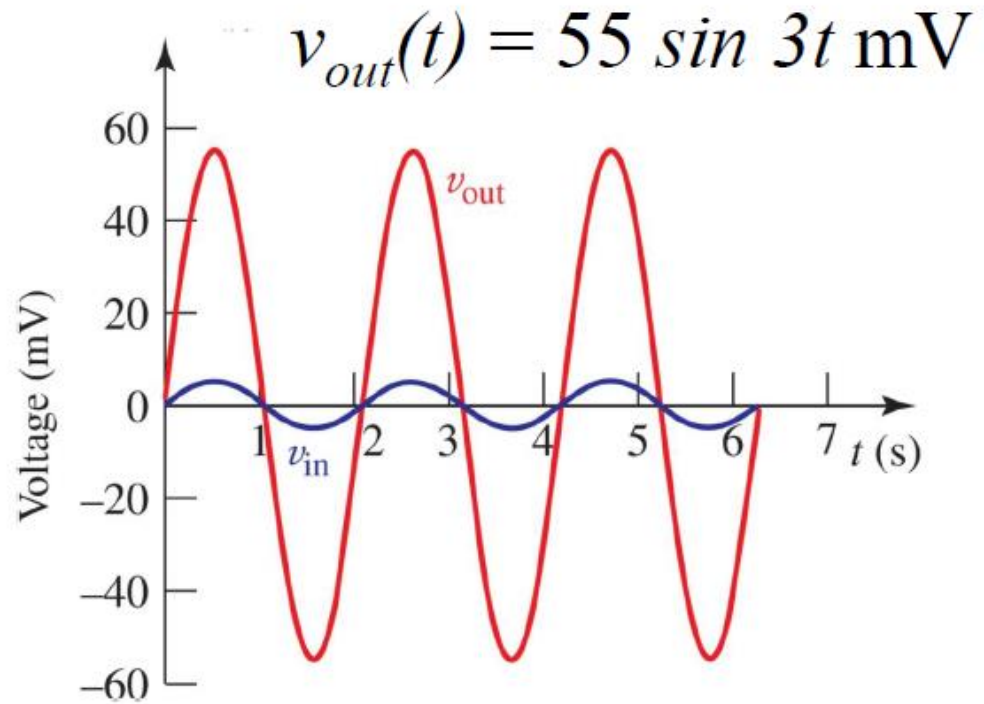
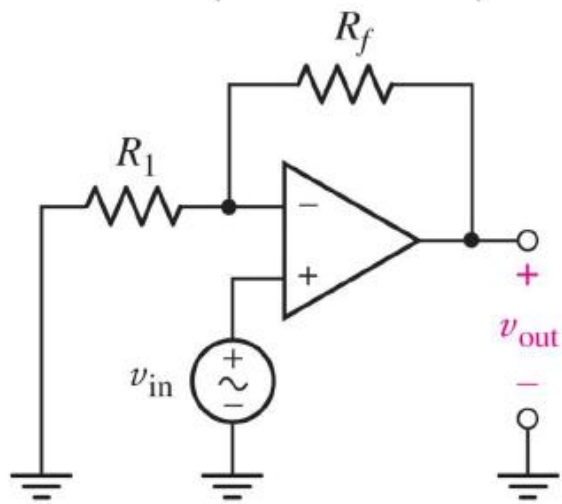
$$v_{out} = \left(\frac{R_f}{R_1} + 1 \right) v_{in}$$

Evirmeyen Kuvvetlendirici

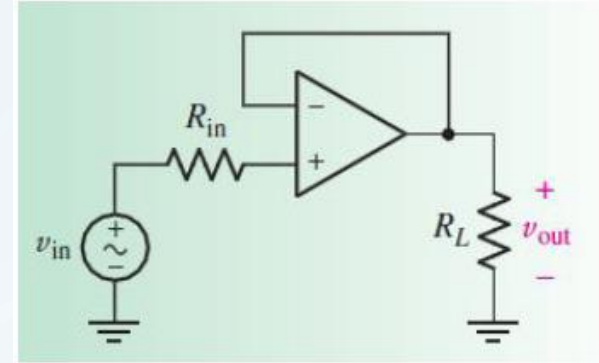
ÖRNEK

- $v_{in}(t) = 5 \sin 3t$ mV, $R_f = 47$ k Ω , $R_1 = 4.7$ k Ω

Op-Amp Devresi #3

- Şekildeki devre R_1 direnci sonsuz, R_f direnci sıfıra ayarlanmış evirmeyen (non-inverting) kuvvetlendirici Op-Amp devresidir. Çıkış gerilimi hem büyüklük hem işaret bakımından giriş gerilimi ile aynıdır.
- Bu yeni devre **Gerilim İzleyici (Voltage Follower)**, $v_{out} = v_{in}$, diye adlandırılır, ayrıca **Birim Kazanç Kuvvetlendirici (Unity Gain Amplifier)** olarak da bilinir.
- Op-Amp'ın giriş empedansı çok yüksektir. Sinyal kaynağı ile çıkış arasında etkili bir izolasyon sağlar. Sinyal kaynağından çok az güç çekilir ve böylece yüklenme (loading) etkilerinden kaçınılır.

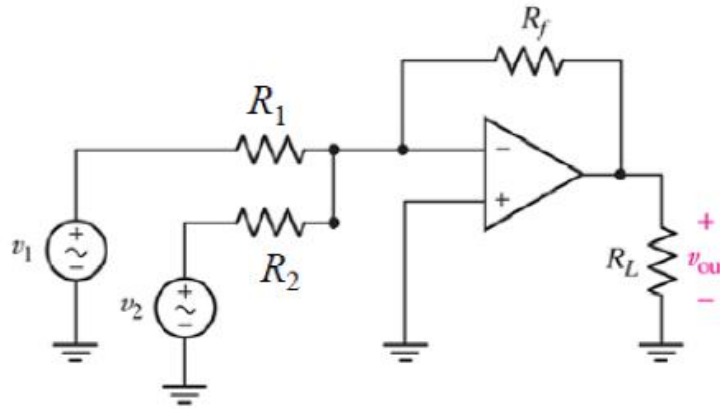

$$v_{out} = v_{in}$$

Op-Amp Devresi #4

- v_{out} gerilimini v_1 , v_2 , R_f , R_1 , R_2 ve R_L cinsinden ifade ediniz.

$$v_n = v_p \quad i_n = i_p = 0$$

$$\frac{v_{out}}{R_f} + \frac{v_1}{R_1} + \frac{v_2}{R_2} = 0 \quad v_{out} = -R_f \frac{v_1}{R_1} - R_f \frac{v_2}{R_2}$$

$$v_{out} = -\left(\frac{R_f}{R_1} v_1 + \frac{R_f}{R_2} v_2 \right)$$

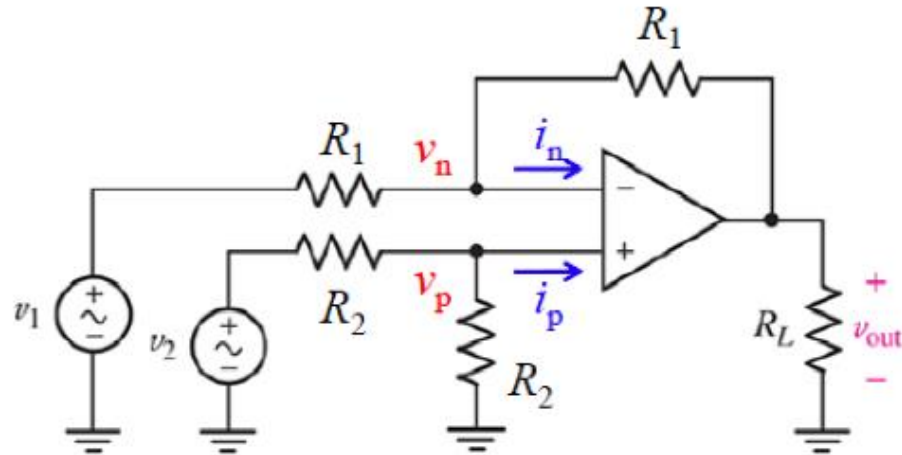
(inverting) summing amplifier
eviren toplayıcı kuvvetlendirici

Op-Amp Devresi #5

- v_{out} gerilimini v_1 , v_2 , R_1 , R_2 ve R_L cinsinden ifade ediniz.

$$v_n = v_p$$

$$i_n = i_p = 0$$

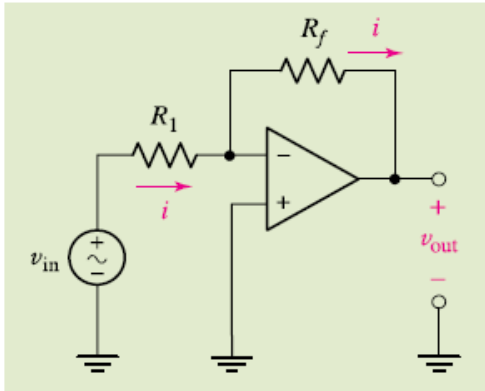
$$v_{out} = v_2 - v_1$$

difference amplifier

(fark alıcı kuvvetlendirici)

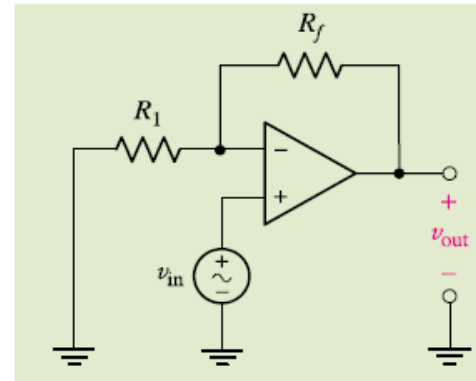
Basit Op-Amp Devrelerinin Özeti (1)

Inverting Amplifier
(Eviren Kuvvetlendirici)

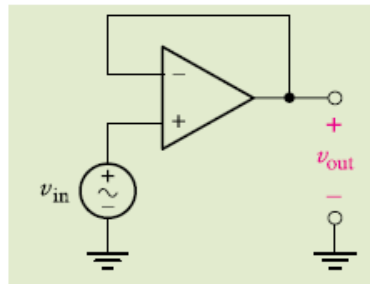
$$v_{out} = -\frac{R_f}{R_1} v_{in}$$

Noninverting Amplifier
(Evirmeyen Kuvvetlendirici)

$$v_{out} = \left(1 + \frac{R_f}{R_1}\right) v_{in}$$

Voltage Follower (Gerilim İzleyici)
ya da
Unity Gain Amplifier
(Birim Kazanç Kuvvetlendirici)

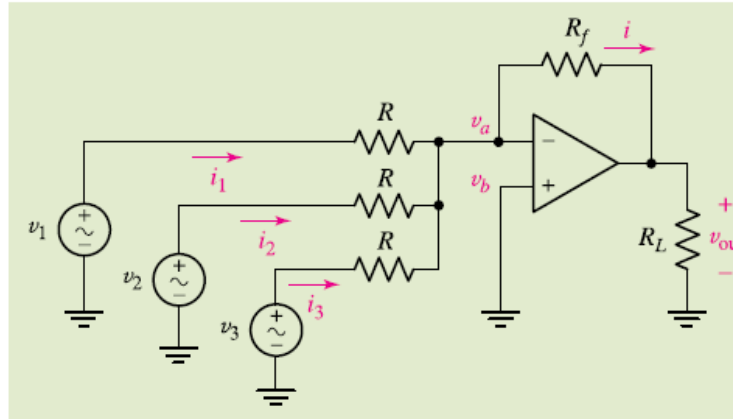

$$v_{out} = v_{in}$$

Basit Op-Amp Devrelerinin Özeti (2)

Summing Amplifier

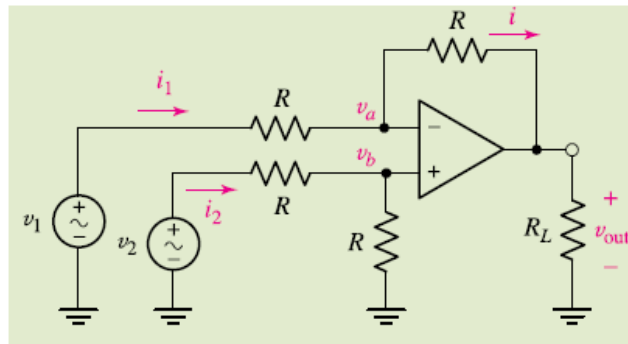
Toplayıcı
Kuvvetlendirici

$$v_{out} = -\frac{R_f}{R} (v_1 + v_2 + v_3)$$

Difference Amplifier

Fark alıcı
Kuvvetlendirici

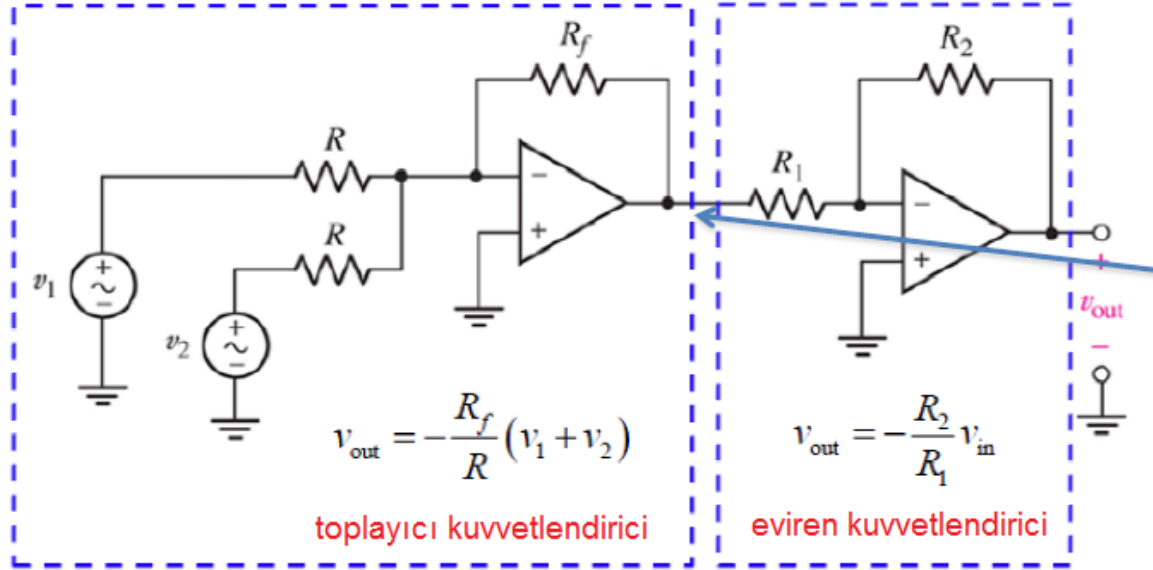

$$v_{out} = v_2 - v_1$$

Ardışık (Kaskat) Bağlı Op-Amp Devreleri

- Op-Amp devreleri, girişler ve çıkışlar arasındaki arzu edilen bağıntıyı elde etmek için ardışık katlar şeklinde kombin edilebilir.

Bu düğümdeki gerilim
sağdaki devreden
etkilenmez.

$$v'_{out} = -\frac{R_2}{R_1} \left\{ -\frac{R_f}{R}(v_1 + v_2) \right\}$$

$$v_{out} = \frac{R_2 R_f}{R_1 R}(v_1 + v_2)$$

Op-Amp Devresi #6 Tasarım Örneği (1)

Yandaki çıkış gerilimi ifadesini sağlayan bir devre tasarlayınız.

$$v_{\text{out}} = 2v_1 - 3v_2 + 4v_3 - 6v_4$$

$$v_{\text{out}} = \left(\frac{R_y}{R_x} + 1 \right) v_{\text{in}}$$

non-inverting amp

$$v_{\text{out}} = -\frac{R_b}{R_a} v_{\text{in}}$$

inverting amp

$$v_{\text{out}} = -\left(\frac{R_f}{R_1} v_1 + \frac{R_f}{R_2} v_2 + \dots \right)$$

inverting sum

$$v_{\text{out}} = v_2 - v_1$$

difference

$$v_{\text{out}} = -\left\{ \underbrace{\frac{R_f}{R_1} \left(-\frac{R_b}{R_a} v_1 \right)}_{\text{invert}} + \frac{R_f}{R_2} v_2 + \underbrace{\frac{R_f}{R_3} \left(-\frac{R_d}{R_c} v_3 \right)}_{\text{invert}} + \frac{R_f}{R_4} v_4 \right\}$$

inverting sum

$$v_{\text{out}} = \frac{R_f R_b}{R_1 R_a} v_1 - \frac{R_f}{R_2} v_2 + \frac{R_f R_d}{R_3 R_c} v_3 - \frac{R_f}{R_4} v_4$$

Op-Amp Devresi #6 Tasarım Örneği (2)

$v_{\text{out}} = 2v_1 - 3v_2 + 4v_3 - 6v_4$ ifadesini sağlayan devreyi tasarlayınız

$$v_{\text{out}} = \frac{R_f R_b}{R_1 R_a} v_1 - \frac{R_f}{R_2} v_2 + \frac{R_f R_d}{R_3 R_c} v_3 - \frac{R_f}{R_4} v_4$$

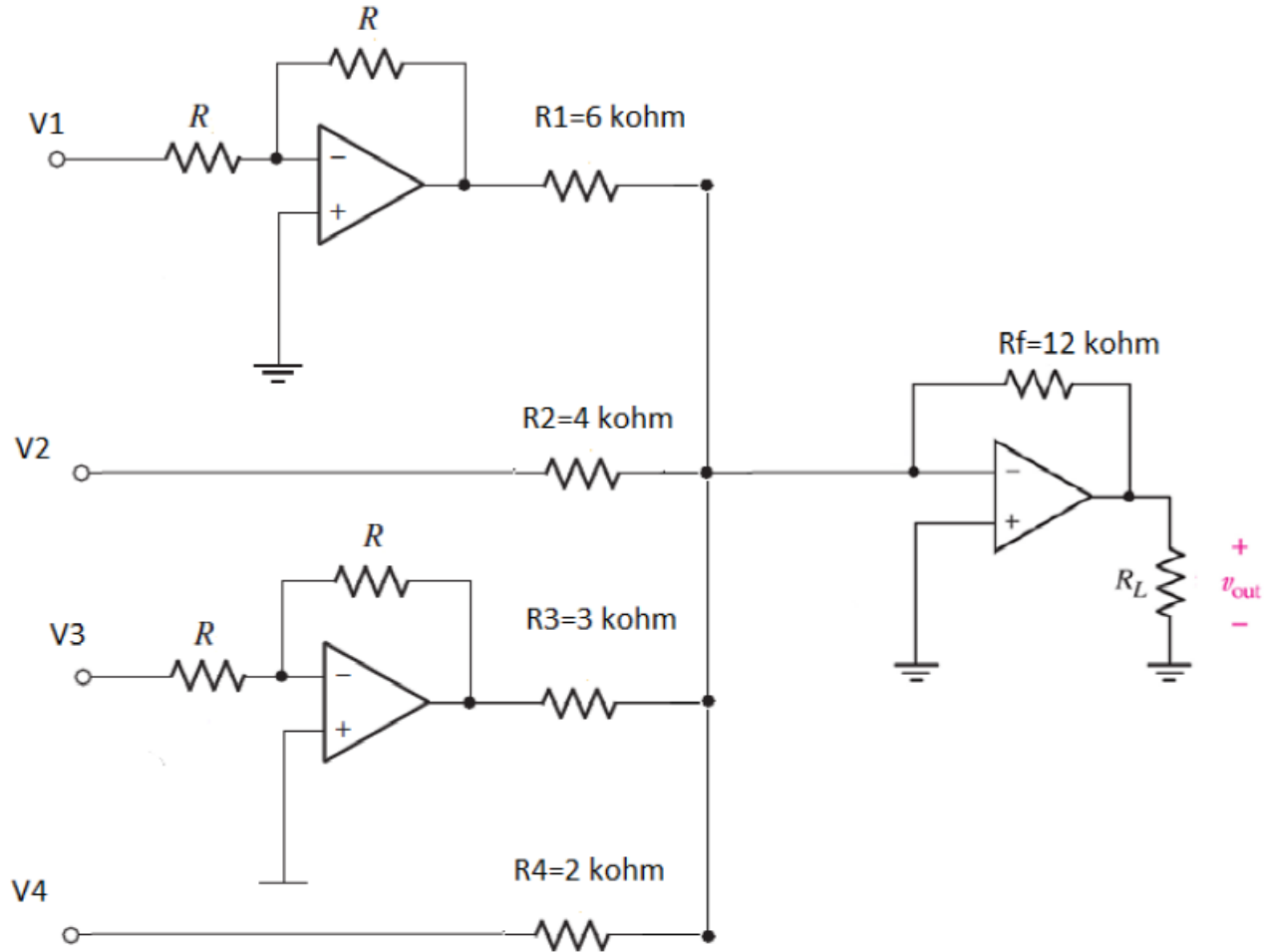
$$R_a = R_b = R_c = R_d = 2 \text{ k}\Omega \dots \text{ Seçildi}$$

$$v_{\text{out}} = \frac{R_f}{R_1} v_1 - \frac{R_f}{R_2} v_2 + \frac{R_f}{R_3} v_3 - \frac{R_f}{R_4} v_4$$

$$R_f = 12 \text{ k}\Omega \rightarrow R_1 = 6 \text{ k}\Omega, R_2 = 4 \text{ k}\Omega, R_3 = 3 \text{ k}\Omega, R_4 = 2 \text{ k}\Omega \dots \text{ Seçildi}$$

$$v_{\text{out}} = \frac{12}{6} v_1 - \frac{12}{4} v_2 + \frac{12}{3} v_3 - \frac{12}{2} v_4$$

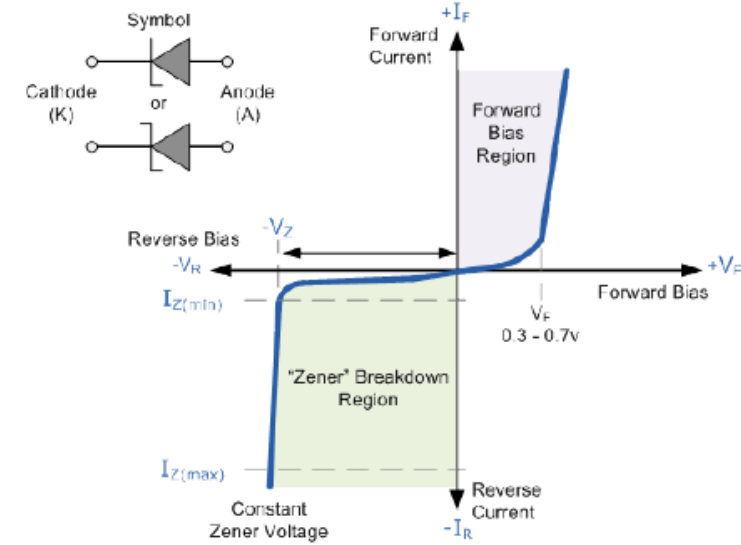
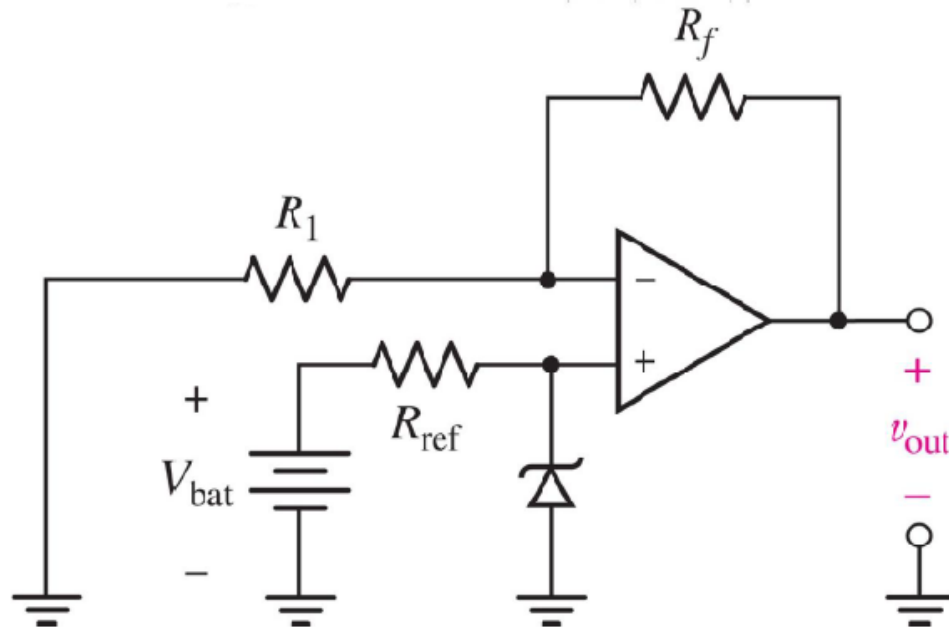
Op-Amp Devresi #6 Tasarım Örneği (3)

$$v_{out} = 2v_1 - 3v_2 + 4v_3 - 6v_4$$

Güvenilir bir gerilim kaynağı

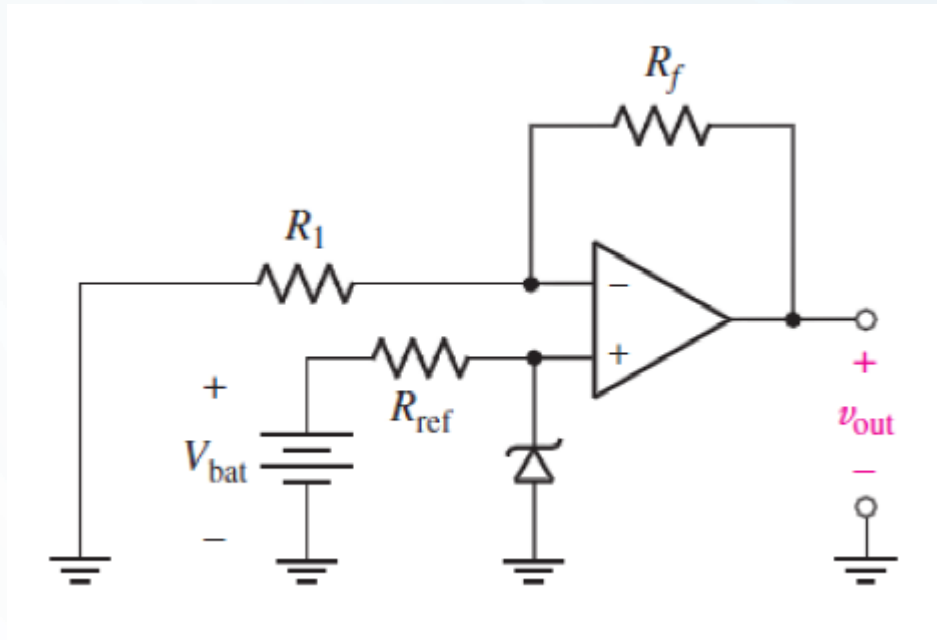
- Bu devre bataryanın zamanla değişimine bakmaksızın doğru bir çıkış gerilimi üretir.

Zener diode: $i=0$ if $v < 4.7$ volts
For 1N750 Zener Diode

UYGULAMA 6.4

- 6V referans gerilimi sağlayacak bir devreyi 1N750 Zener diyet ve evirmeyen kuvvetlendirici kullanarak tasarlayınız. $V_{\text{bat}} = 9\text{V}$, $R_{\text{ref}} = 115\ \Omega$

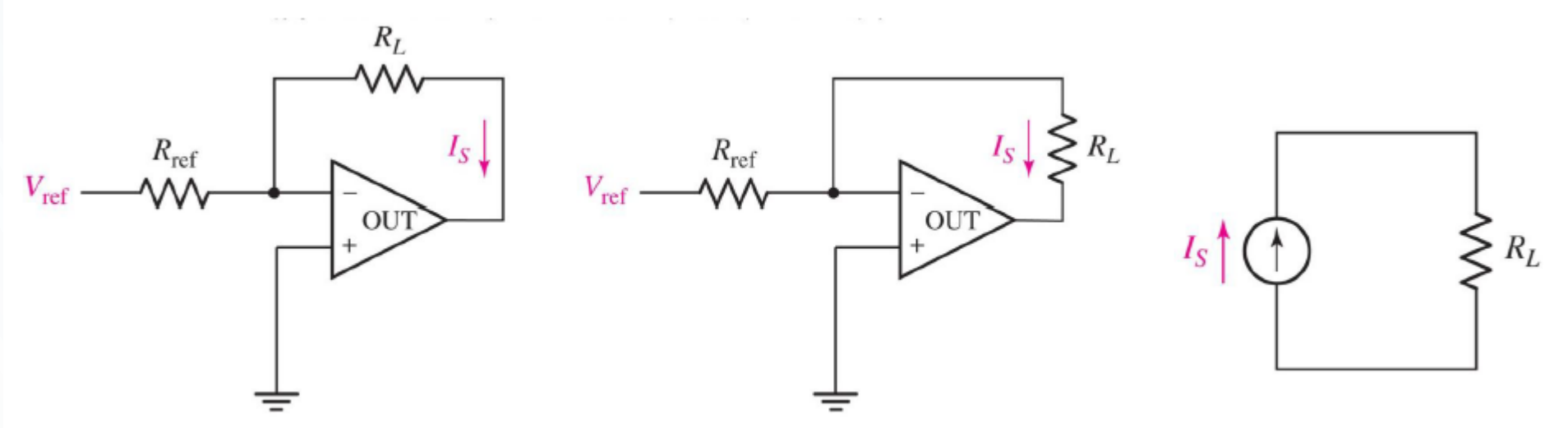

$$V_{\text{bat}} = 9\text{ V},$$

$$R_{\text{ref}} = 115\ \Omega, R_1 = 1\text{ k}\Omega, \text{ and } R_f = 268\ \Omega$$

Güvenilir bir akım kaynağı

- Herhangi bir yük üzerinden sabit bir referans gerilim kaynağı, V_{ref} , ile sabit bir $I_S = V_{ref} / R_{ref}$ akımını sürebiliriz.
- R_L yüküne sağlanan akım, onun direncine bağlı değildir. – (İdeal bir akım kaynağının temel özelliği)

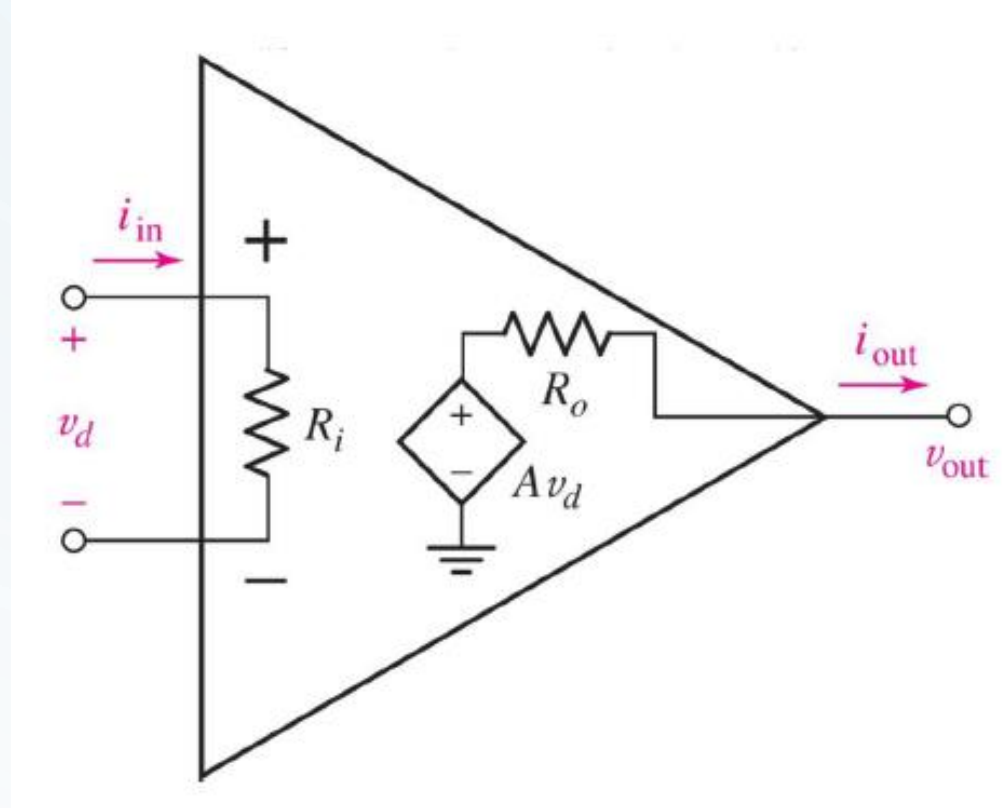

Daha detaylı bir Op-Amp modeli

➤ Op-Amp aşağıda verilen bileşenlerle birlikte bağımlı bir gerilim kaynağı olarak modellenenebilir:

- Giriş direnci, R_i
- Çıkış direnci, R_o
- Açık çevrim kazancı, A

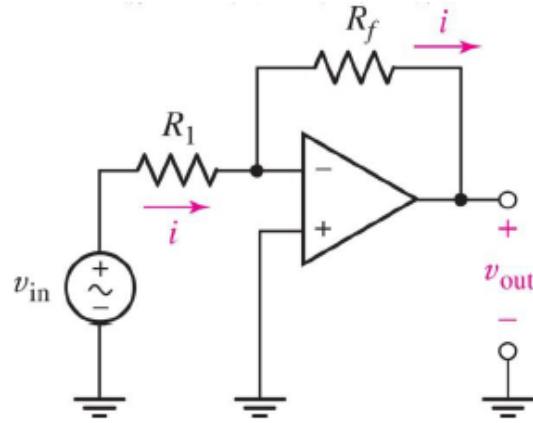

Op-Amp Parametreleri

TABLE 6.3 Typical Parameter Values for Several Types of Op Amps

Part Number	μ A741	LM324	LF411	AD549K	OPA690
Description	General purpose	Low-power quad	Low-offset, low-drift JFET input	Ultralow input bias current	Wideband video frequency op amp
Open loop gain A	2×10^5 V/V	10^5 V/V	2×10^5 V/V	10^6 V/V	2800 V/V
Input resistance	2 M Ω	*	1 T Ω	10 T Ω	190 k Ω
Output resistance	75 Ω	*	~ 1 Ω	~ 15 Ω	*
Input bias current	80 nA	45 nA	50 pA	75 fA	3 μ A
Input offset voltage	1.0 mV	2.0 mV	0.8 mV	0.150 mV	± 1.0 mV
CMRR	90 dB	85 dB	100 dB	100 dB	65 dB
Slew rate	0.5 V/ μ s	*	15 V/ μ s	3 V/ μ s	1800 V/ μ s
PSpice Model	✓	✓	✓		

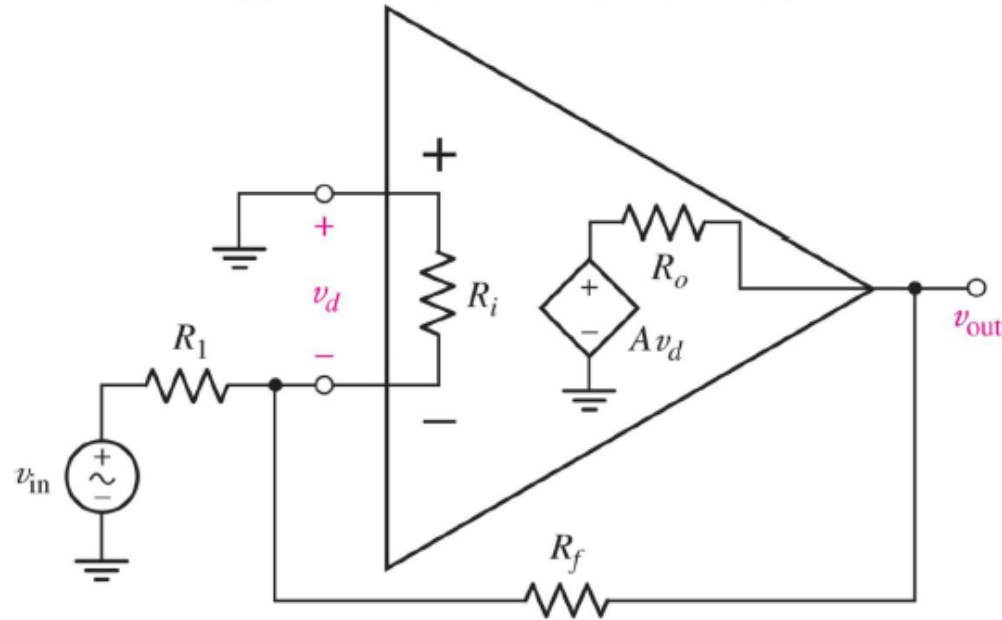
ÖRNEK 6.6 (1)

- 741 Op-Amp için ($A=200,000$, $R_i=2\text{M}\Omega$, $R_o=75\Omega$)
- $v_{out}(t) = -49.997 \sin 3t \text{ mV}$.
İdeal bir Op-Amp $v_{out}(t) = -50 \sin 3t \text{ mV}$ gerilimini üretiyor.
[Düğüm analizi ile detaylı Op-Amp modelini analiz ediniz]

Örnek:

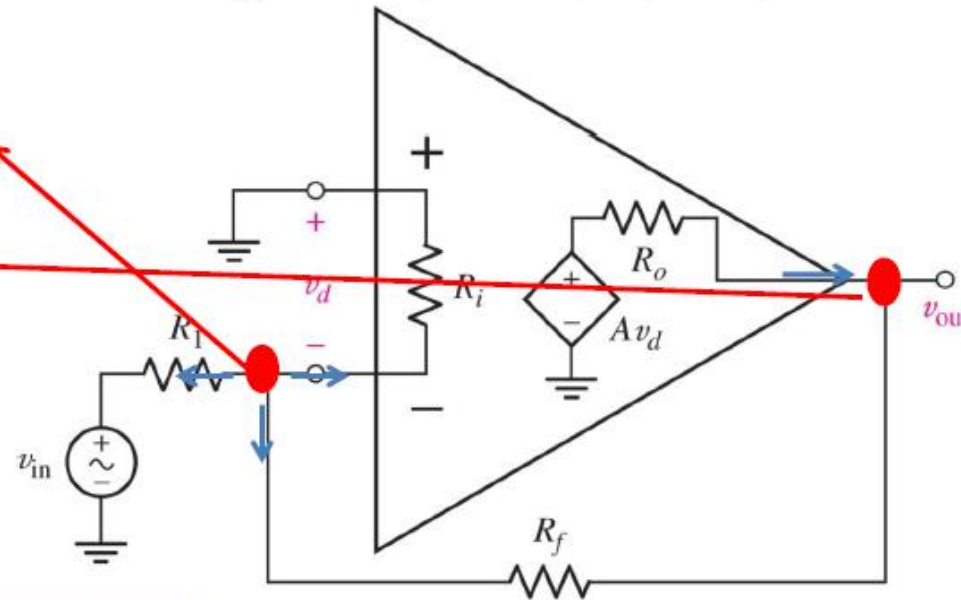
$$v_{in}(t) = 5 \sin 3t \text{ mV},$$
$$R_f = 47 \text{ k}\Omega,$$
$$R_1 = 4.7 \text{ k}\Omega$$

ÖRNEK 6.6 (2)

- $A = \infty$, $R_o = 0 \Omega$ ve $R_i = \infty \Omega$ iken, Op-Amp ideal davranış gösterir. ($v_d = 0$, $i_{in} = 0$)
- Artık ideal Op-Amp modelini kullanmadığımız için ideal Op-Amp kurallarını da kullanamayacağımıza dikkat etmeliyiz.

$$0 = \frac{-v_d - v_{in}}{R_1} + \frac{-v_d - v_{out}}{R_f} + \frac{-v_d}{R_i}$$
$$0 = \frac{v_{out} + v_d}{R_f} + \frac{v_{out} - Av_d}{R_o}$$

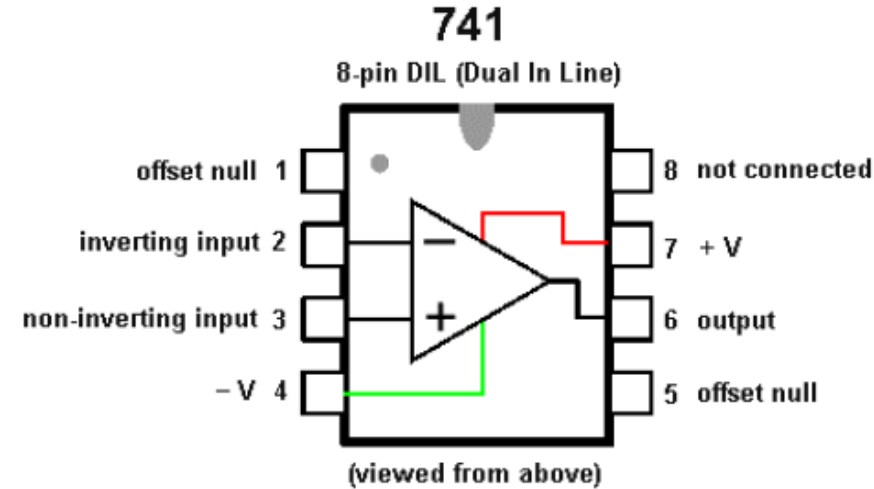
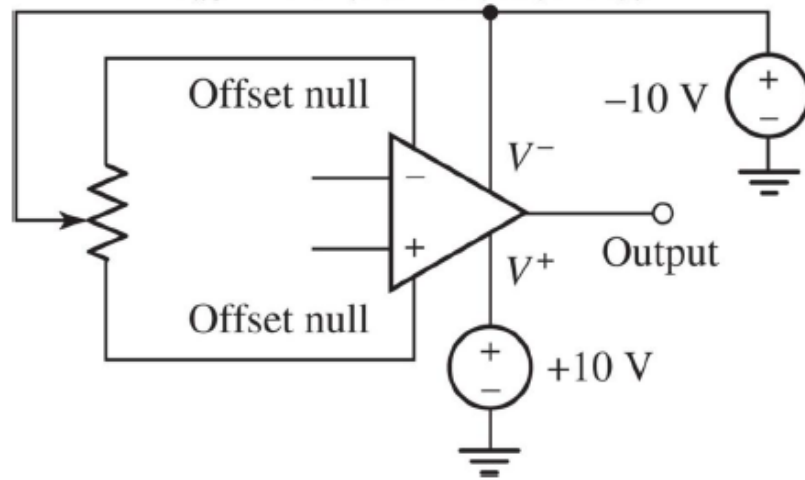

$$v_{out} = \left[\frac{R_o + R_f}{R_o - AR_f} \left(\frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_f} + \frac{1}{R_i} \right) - \frac{1}{R_f} \right]^{-1} \frac{v_{in}}{R_1}$$

$$v_{out} = -9.999448v_{in} = -49.99724 \sin 3t \quad \text{mV}$$

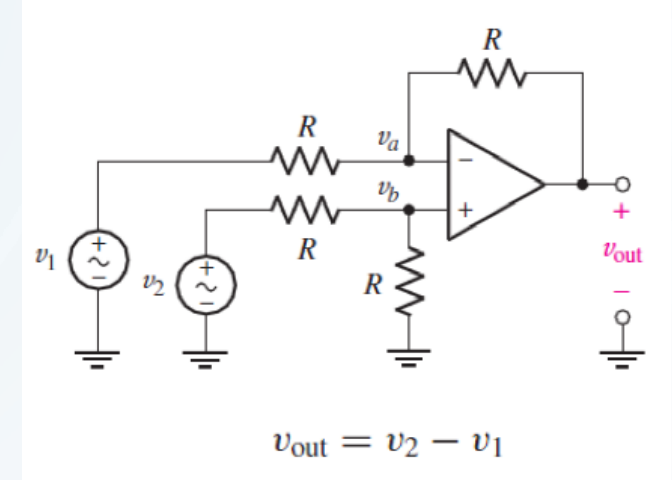
Giriş Besleme (Bias) Akımı ve Giriş Ofset Gerilimi

- Pratikte Op-Amp' lar, besleme koşullarına bağlı olarak (BJT girişler durumunda) veya kaçaklara (leakage) bağlı olarak (MOSFET tabanlı girişler durumunda) her bir girişinden küçük bir akım (**Giriş besleme akımı**) çeker. $(I_1+I_2)/2$
- İdeal bir Op-Amp farksal girişleri kuvvetlendirir; eğer bu giriş 0 ise (örneğin iki giriş geriliminde ground a göre aynı gerilimde olması durumu) çıkış da 0 olmalıdır. Ancak üretim proseslerine bağlı olarak gerçek Op-Amp' ların farksal giriş transistörleri tam olarak birbirine uymayabilir (matching problem). Bundan dolayı farksal girişlerin sıfırdan farklı bir gerilim değeri için çıkış gerilimi sıfır olacaktır ve buna da **giriş ofset gerilimi** denir.

Common Mode Rejection (Ortak Modu Bastırma)

- Eğer giriş terminallerinin ikisine aynı gerilim uygulanırsa, çıkış geriliminin sıfır olmasını bekleriz. Op-Amp'ın bu yeteneği en cazip niteliğidir ve *ortak modu bastırma* olarak bilinir.
- Eğer $v_1 = 2 + 3\sin 3t$ volt ve $v_2 = 2V$ ise, çıkış geriliminin $-3\sin 3t$ volt olmasını bekleriz; v_1 ve v_2 için ortak olan 2V bileşeni kuvvetlendirilmez.
- Gerçekte Op-Ampları için pratik uygulamalarda ortak modlu işaretlerin cevabında çıkışta küçük bir katkı bulunur. Op-Amp'ın ortak modu bastırma yeteneğini ifade eden *ortak mod bastırma oranı*, $CMRR$, parametresi bir Op-Amp tipini diğerinden ayırt etmek için bize sık sık yardımcı olmaktadır.
- $V_{o_{cm}}$ 'yi girişler birbirine eşit olduğunda ($v_1=v_2=v_{cm}$) elde edilen çıkış gerilimi olarak tanımlayarak Op-Amp'ın ortak mod kazancını aşağıdaki gibi belirleyebiliriz.

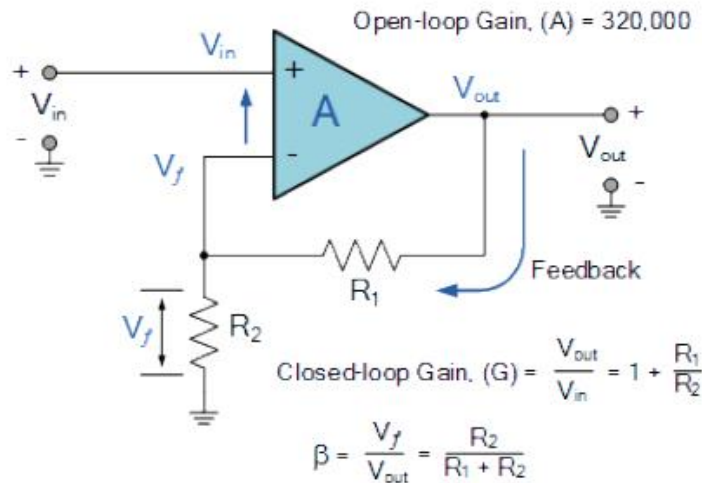
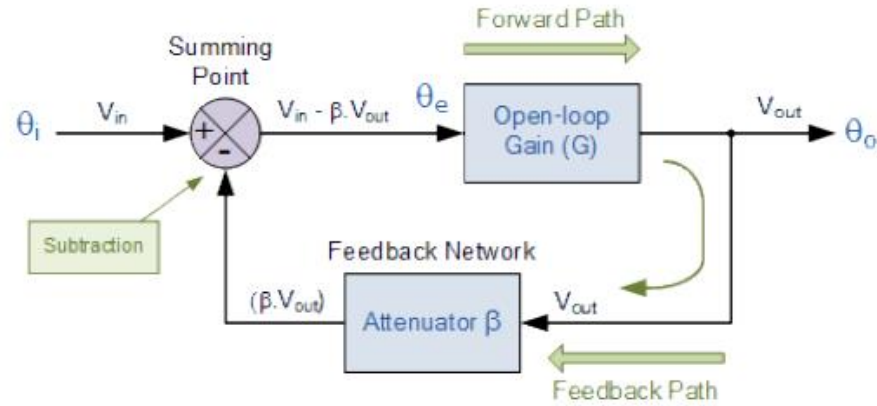
$$A_{CM} = \left| \frac{V_{o_{CM}}}{V_{CM}} \right| \quad CMRR \equiv \left| \frac{A}{A_{CM}} \right| \quad CMRR_{(dB)} \equiv 20 \log_{10} \left| \frac{A}{A_{CM}} \right| \text{ dB}$$

A: farksal kazanç

A_{CM} : ortak mod kazancı

- $CMRR$ parametresi bize farksal girişli kuvvetlendiricinin gürültüyü ne kadar iyi bastırdığını anlatır

Negatif Geri besleme

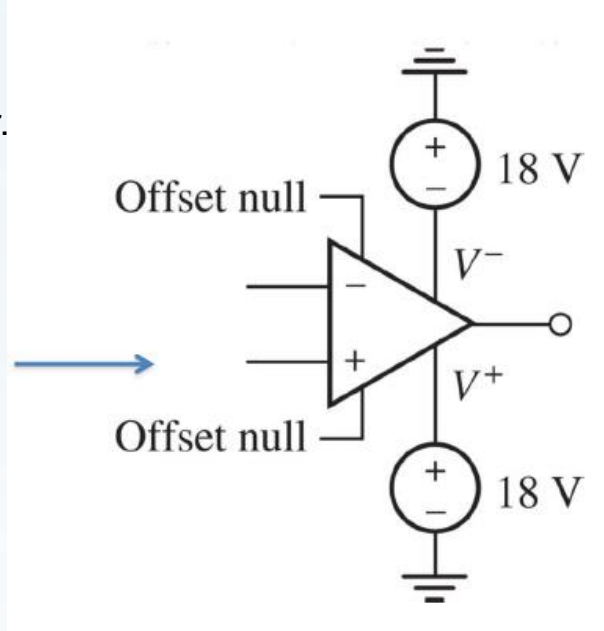
- Kuvvetlendirici devrelerinde negatif geri besleme kullanılmasının başlıca avantajları; kararlılığı iyileştirmek, bileşenlerin değişimlerine karşı daha iyi tolerasyon gösterme, DC driftlere karşı stabilizasyon ve bunlara ilaveten kuvvetlendiricinin band genişliğini artırmasıdır.

Doyma (Saturation)

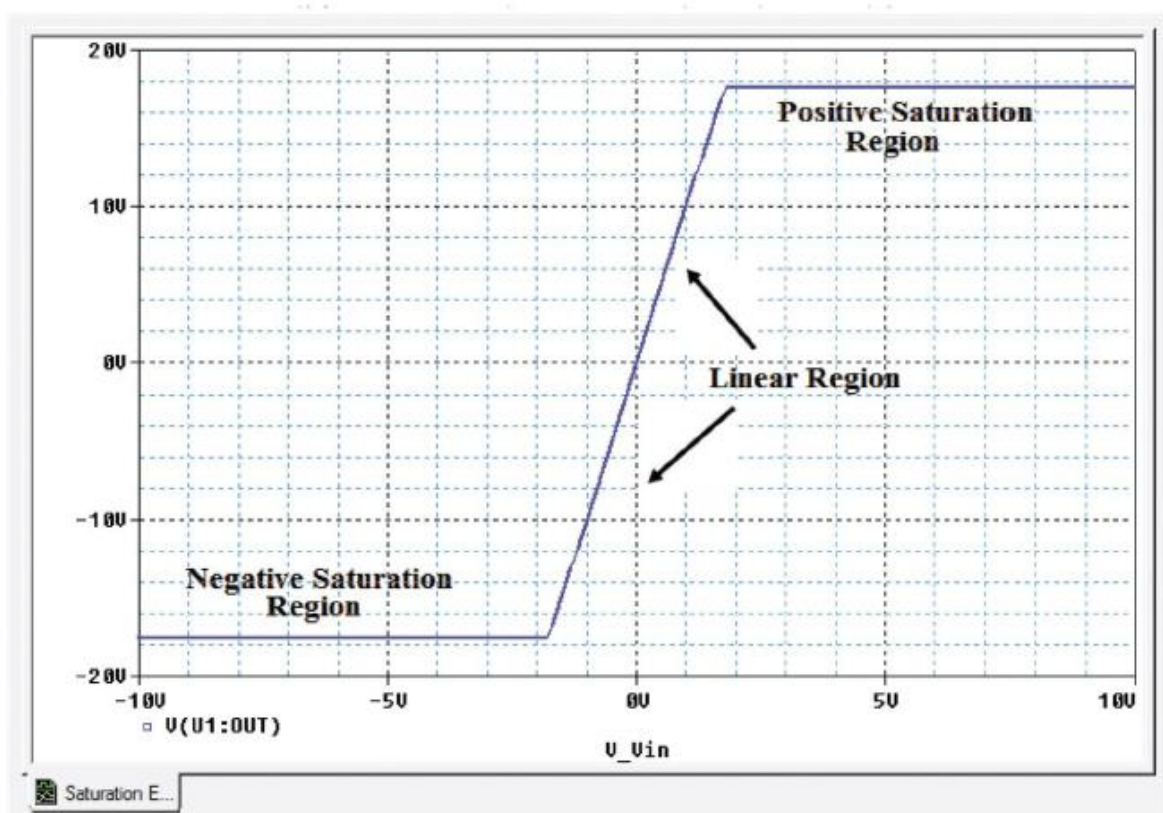
- Bir Op-Amp güç kaynağına ihtiyaç duyar.
- Genellikle eşit büyüklükte ve zıt işaretli gerilimler V^+ ve V^- terminallerine bağlanır.
- Tipik gerilim değerleri 5V ile 24V arasındadır.
- Güç kaynağı ve sinyalin toprakları aynı olmalıdır.

- Bu örnekte +18V V^+ 'ya ve -18V V^- 'ye bağlıdır.

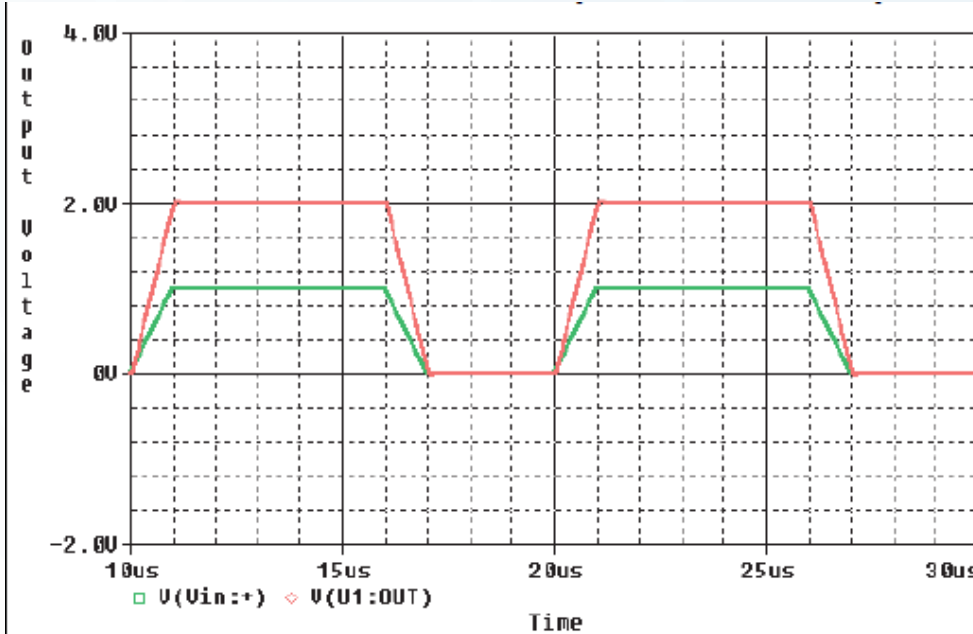
Doyma (Saturation)

- $V_{out}=10V_{in}$; fakat sadece $\pm 18V$ kaynaklara kadar geçerlidir.

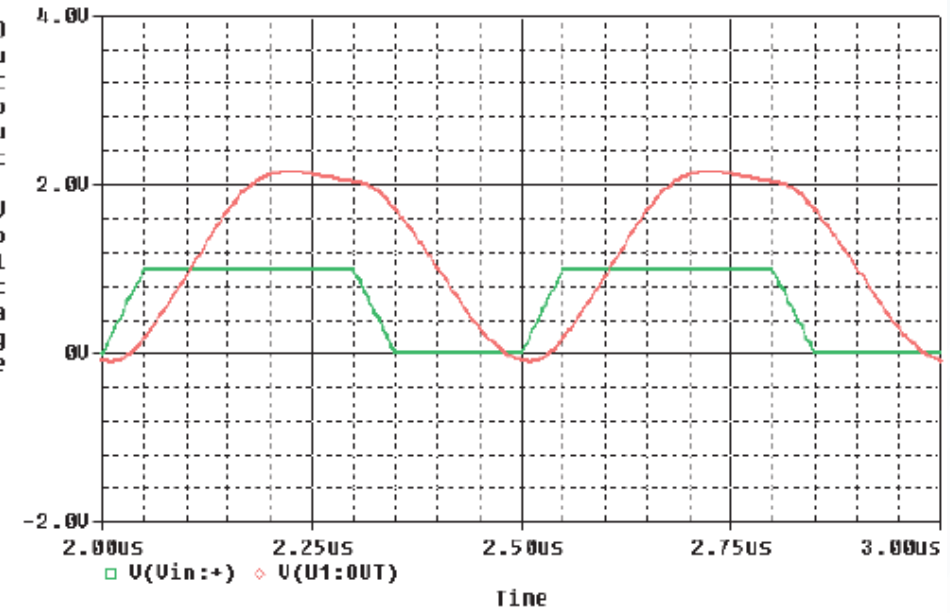
Slew Rate (Değişim/Yükselme Hızı)

- Bir Op-Amp'ın frekans performansının bir ölçüsü de onun slew rate'idir. Op-Ampın girişine büyük genlikli bir darbe gerilimi uygulandığında, çıkış geriliminin ne kadar hızlı değiştiğini gösteren bir özelliktir. En çok $V/\mu s$ ile ifade edilir. Slew rate çıkış için maksimum $V/\mu s$ 'dir.

Yükselme/düşme süreleri : 1µs
Darbe (pulse) genişliği : 5µs

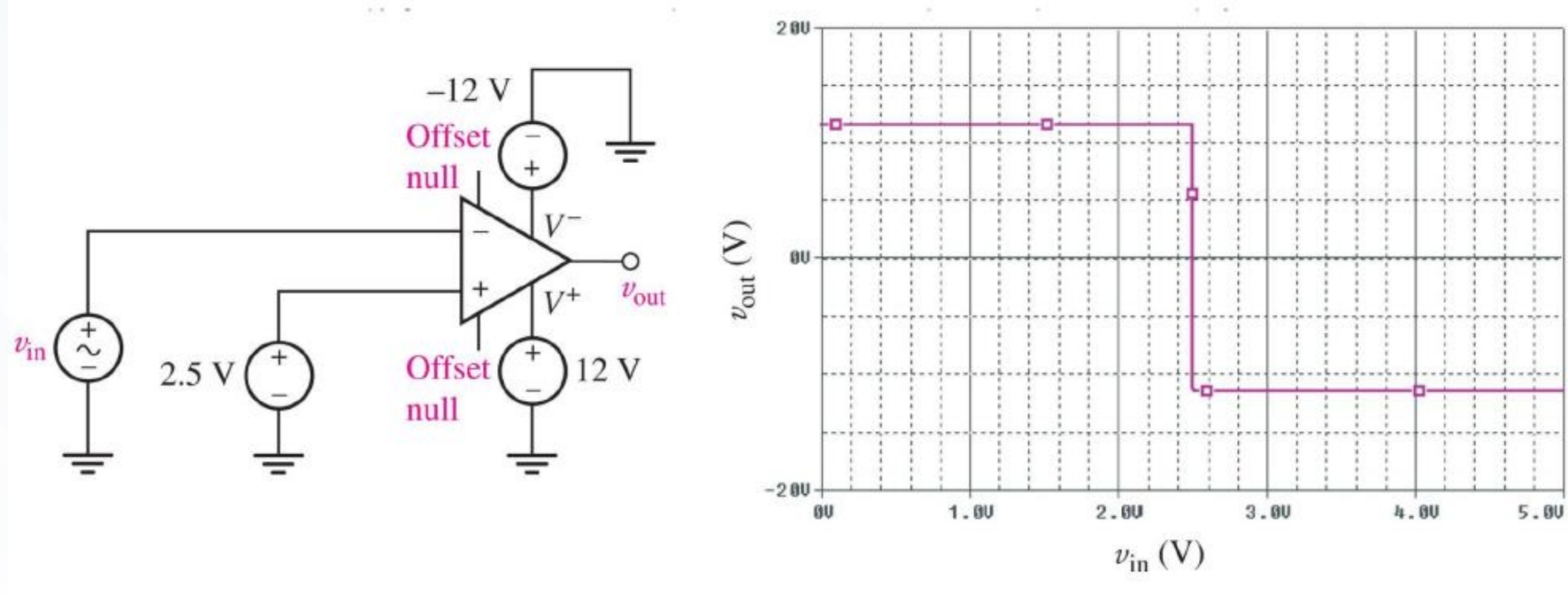
Örnek: Giriş (Yeşil), Çıkış (Kırmızı)

Yükselme/düşme süreleri : 50ns
Darbe genişliği : 250ns

The Comparator (Karşılaştırıcı)

- Op-Amp' lar açık çevrimde kararlar vermek için kullanılabilir. Aşağıda verilen durumda $v_{in} > 2.5V$ koşulunda ne oluyor?

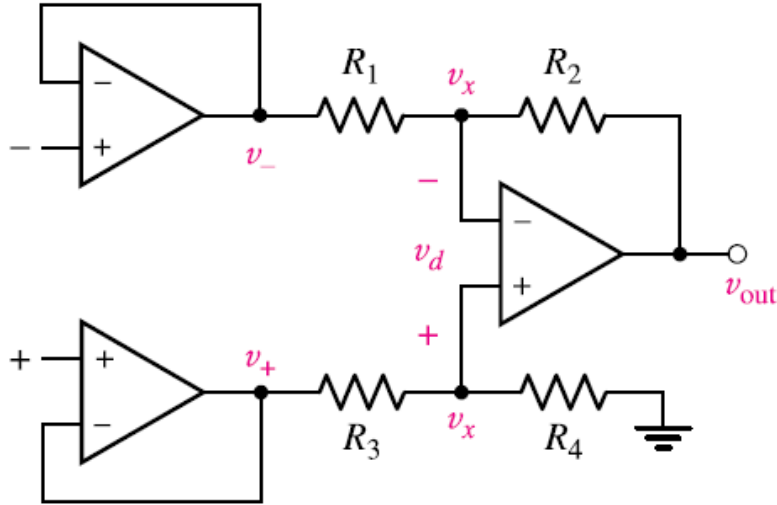

Enstrümentasyon Kuvvetlendiricisi

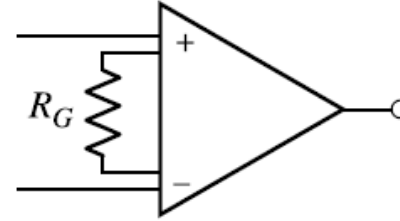
- Bu cihaz küçük gerilim farklarının hassas/kesin bir şekilde kuvvetlendirilmesine izin verir.

$$v_{out} = K(v_+ - v_-)$$

$$R_4/R_3 = R_2/R_1 = K$$

(a)

(b)

- (a) Basit enstrümentasyon kuvvetlendiricisi
- (b) Yaygın kullanılan sembol

Chapter 6 Özet & Tekrar

➤ İşlemsel Kuvvetlendirici

- Kurallara uygun bir şekilde uygulandığında (güç, geri besleme) toplama, fark alma ve gerilim/akım girişlerini (akım taşıma kapasitesine ve belli bir opampın giriş-güç seviyelerine bağlı) kuvvetlendirme işlerini yapan lineer bir devre elemanıdır.

➤ Op-Amp Analizi

- İki ideal Op-Amp kuralı:
  1. Giriş terminallerindeki gerilimler eşittir ($v_n = v_p$)
  2. Her bir giriş terminalinden içeri akan akım sıfırdır ($i_n = i_m = 0$)
- Tek katlı bir Op-Ampın giriş ve çıkışı düğüm analizi yapıldığında birbirleriyle ilişkilidir. (tipik olarak Op-Ampın bir/iki girişinde KCL)

➤ Ardışık bağlı Op-Amplar

- Girişten çıkışa doğru bir seferde tek bir kat analiz edilir.
- Bir katın çıkışı, kendinden hemen sonra gelen katın girişi olur.

➤ Op-Amp'ın doymaya girmesi

- Bu durumda bir Op-Amp'ın çıkış gerilimi $\pm V_{cc}$ 'yi geçemez.
- Analog sinyallerden dijital sinyaller üretirken kullanışlıdır (lineer olmayan davranış).